

„Esztelen sikoltás” – „jajtalan halál”.

Egy „erdélyi srác” tragédiája

(BENKŐ Levente: *Bűn volt a szó. Moyses Márton és 1956. Kiskunhalas, Pongráz Gergely 56-os Közhasznú Alapítvány, 2017.*)

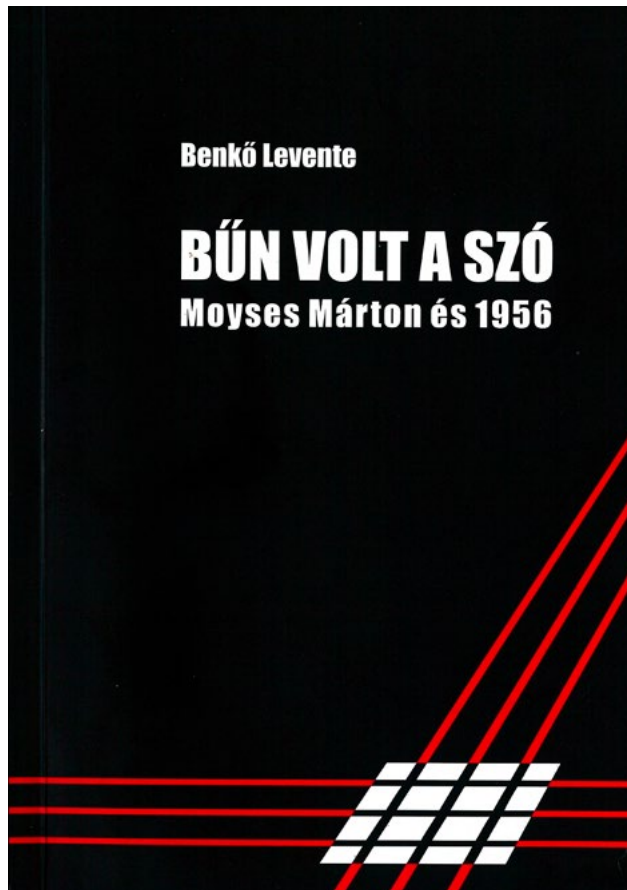
Ugyan közhelynek minősül az állítás, miszerint az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc *világtörténelmi jelentőségű esemény* volt, a csonka-magyarországi történéseken túlmenően a Kárpát-medencei párhuzamos eseményekről azonban még mindig viszonylag kevés információ áll rendelkezésre. A már feltárt szervezkedési formák, szolidaritási megnyilvánulások jelentőségének értékelése még a szűkebb szakmai körökben is viták kereszttüzeiben áll, a szélesebb nyilvánosság előtt ’56 Kárpát-medencei dimenziói pedig még kevésbé ismertek.

Az erdélyi magyarság 1945 utáni, a romániai „nemzeti sztálinizmus” időszakában zajló történetét írott és audiovizuális formában is alaposan dokumentáló szerző érdeme, hogy vonatkozó publikációival enyhít ezen az információs aszimmetrián. A puhafedeles, 220 nyomtatott oldalt tartalmazó kiadvány egy tragikus sorsú nagyajtai árvafiú, Moyses Márton élettörténetének feltárására vállalkozott. A munka abból a szempontból is újszerű, hogy egy új toposzt vezet be a történeti kánonba: a pesti srácok mellé az „erdélyi srácok” forradalmi őstípusát.

Műfajilag nem klasszikus biográfiát tart tehát kezében az Olvasó. A szerző történelmi krédójának megfelelően ugyanis nem

elégzik meg azzal, hogy az írott, elsődleges források kronologikus számbavételével mutassa be alanyát, sokkal inkább a *személyes sors* érdekli. Pontosabban az, hogy – miként egy vele készült interjúban fogalmazott – „mi van a hivatalos források mögött”.¹ Ebből fakadóan a kismonográfia sokkal inkább egy riportkönyvre emlékeztet, hiszen – ahogy az alighanem elkerülhetetlen egy jelenkor-történész esetében – ötvözi a levéltárakban fellelhető írott forrásokat az élő emlékezettel, melynek *oral history* formájában történő rögzítése szívós-fáradtságos terepmunka eredménye. Emellett hozzáfért a családi magángyűjteményhez is, melynek következtében egyrészt gazdag képanyaggal illusztrálhatta könyvét, másrészt pótolhatatlan, más forrásból elérhetetlen információkhoz is hozzájutott a fiú életével, személyiségével kapcsolatban. Szintén ezt erősíti Moyses baráti- és lakókörnyezetének feltérképezése is. A szerző eljárására jellemző – s ez okozza a kötet olykor zavarba ejtő részletgazdagságát is –, hogy Moyses életének mozaikdarabkait az írott forrásoknak az emlékezet által áthagyományozott információkkal, impressziókkal történő ötvözésével próbálta összeilleszteni. A kötet így többet nyújt egy életút stációinak kronologikus ismertetésénél, megismerjük a negyvenes-hatvanas évek nagyajtai, baróti, erdővidéki, kolozsvári életvilágait (a színes elbeszéléshez hozzájárul az is, hogy e településekhez személyes kapcsolat fűzi a szerzőt). Ez az eljárás – éppen a különböző értékű és hitelességű forrástípusok okán – történetírói szempontból ugyan komoly kérdéseket vet fel, az eredmény azonban vitathatatlan: a kritikátlan hőskultusz-építés és áldozatfabrikálás divatáramával szemben a politikai

¹ Benkő Levente történész: nem kell begörccsolni december elsejétől. *Tolna Online*, 2018.11.29. <https://www.teol.hu/kultura/hazai-kultura/benko-levente-tortenesz-nem-kell-begorccsolni-december-elsejetol-1390438/> (2019. május 20.)

hatalomnak kiszolgáltatott belső feszültségekkel teli, esendő embert mutatja be.

A rövid kutatástörténeti bevezetőt követően a Moyses gyermekkorát és iskolaéveit ismerető *második* és *harmadik fejezet*ből egy periférikus élethelyzetben lévő, napi kenyérgondokkal küszködő székely-szász nemzetiségű csonka család képe bontakozik ki, melyet a testvéri szolidaritás tartott össze. A nehézségek ellenére az 1941-ben született fiú 1948-55 között sikerrel abszolválta a nagyajtai vegyes iskolát, majd a baróti középiskolába került. Már kisiskolásként körvonalazódtak azok a személyiségjegyei, melyek később még inkább felerősödtek: az egykori iskolatársak, családi barátok és falubeliek egyöntetűen úgy nyilatkoztak róla, hogy a „meg nem értett zsenik” kategóriájába tartozott, aki bármilyen közösségbe is kerül, képességei okán szükségképpen kiemelkedik onnan. Az „éles eszű”, „határozott, nagy akaraterejű”, „energikus, lobbanékony”, „néha indokolatlanul ideges” jelzőkkel leírt fiút a baróti bentlakásban érte az '56-os magyar forradalom híre, ahol társaival igyekeztek kiszűrni a fals hírek mögött rejlő tényleges felkelői szándékokat.

A *negyedik fejezet*ben a szerző megtöri a történetmesélés folyamatosságát, s

közbeiktat egy korántsem felesleges fejezetet a magyar forradalom erdélyi recepciótörténetéről. Érintőlegesen felidézi a brassói, temesvári, kolozsvári történéseket, méltatlanul feledésre ítélt szervezkedő csoportokat és értelmiségi reakciókat; a Magyar Autonóm Tartomány hivatalos lapja, a *Vörös Lobogó* cikkeinek felidézésén keresztül mutatja be az irányított nyilvánosság működését, a korabeli ideologikus indíttatású hírhamisítás eseteit, mellyel el kívánták rejteni – sikertelenül – az erdélyi közvélemény elől a magyar forradalmárok valós céljait, megakadályozandó ezzel a válság eszkalációját.

A tágabb erdélyi kontextus után az ötödik fejezetben egy szűkebb keresztmetszeten, az erdővidéki településeken keresztül mutatja be a forradalom fogadtatását. A baróti bentlakás lakóinak egy kis csoportja – Moyses Márton, Bíró Benjámin, Józsa Árpád és Kovács János – elhatározta, hogy határátlépést kísérel meg, és a szovjetellenes felkelők támogatása céljából Magyarországra szöknek. A konspirált körülmények között előkészített novemberi „kalandra” a résztvevők később felelőtlen és meggondolatlan lépésként emlékeztek vissza, s a reménytelen harc helyett a jobb életlehetőségek elérését jelölték meg célként. A négyfős csoportból végül Bíró és Józsa november 11-én sikerrel lépte át a határt, az őrségváltás során Debrecenig jutottak, ahol munkástanácsi garanciavállalással munkásotthonba kerültek az álnéven közlekedő fiatalok. Moyses és Kovács két napon át tartó, akácerdőben történő határszéli bolyongás után visszafordult, s a téli esre forduló időben egy vasúti szerelvény tetején keveredtek haza szülőfalujukba. 1957. márciusáig kellett várni arra, hogy a két Debrecenig jutó erdélyi fiataalt visszatoloncolják Romániába, ahol a nagyváradi hadbíróóság 3-3,5 év börtönnel sújtotta a tiltott határátlépést elkövető diákokat.

A *hatodik fejezet* az újrakezdés viszonyosságait írja le. A baróti iskolát ért hatósági megtorló lépések radikalizmusát nagy valószínűséggel nem mérték fel reálisan tettük elkövetésekor a renitens diákok. A tanfelügyelet a tanári kart áthelyezésekkel bomlasztotta szét, az egyébként is ellenségesnek tekintett tanári gárda java része pályaelhagyó lett, Moysesnek pedig némi

tanfelügyeleti közbenjárással a marosvásárhelyi Bolyai Gimnáziumban találtak helyet, ahol 1956 novemberében folytathatta tanulmányait. 1959-ben letett érettségi vizsgájáig részt vett a népies irányzathoz sorolható Molter Károly vezette irodalmi kör életében, ahol a radikális, igazát a végtelékig védő fiú parázs vitákba keveredett a kör vezetőjével is. Ekkoriban keletkeztek első komolyabb versei és fogalmazványai, és itt ismerkedett meg Szokoly Elekkel, akivel sokszor cseréltek eszmét, valamint leveleztek (ez szerencsétlen módon a Securitate birtokába jutott). Jellemzése szerint Márton „egy személyben torlódó két egyéniség” volt, akiben egyesült a „zseniális matematikus fegyelmzettsége és csapongó szellemű lázadó [...] a zseniális tehetségű költővel” (96. o.). Moyses egy átmeneti idegi gyógykezelést követően végül 1960 októberében a Babeş-Bolyai Tudományegyetem filológia szakán kezdte meg tanulmányait néptanácsi ösztöndíjjal, november 22-én azonban az egyetemi előadóban vették őrizetbe a Securitate emberei, lefoglalták „lázító hangú” verseit, kéziratait.

A *hetedik fejezetben* a Moyses ellen lefolytatott politikai per sajátosságait ismerteti a szerző a kihallgatásoktól az ítélelethozatalig, főként a romániai állambiztonsági levéltárban (CNSAS) őrzött kihallgatási jegyzőkönyvekre, ítéletekre építve. A kihallgatási jegyzőkönyvek krónikaszerű „beszéltetésével” a szerző filológiai aprómunkával mutatja ki, hogyan és mit akartak a vádlott szájába adni, s hogyan formálódott az a politikai horizont, melybe Márton tetteit illesztve a büntetőjog eszközeivel szankcionálni lehetett azokat. 1961 júliusában a vád tárgyává tett szökési kísérlet és az egyetemistaként írott forradalmi, lázító hangú versek alapján felbujtás és a társadalmi rend elleni összeesküvés miatt ítélték el. A Securitate fogságában eltöltött kétéves periódus felerősítette azokat az idegi bántalmakat és pszichés zavarokat, melyek már korábbi életszakaszában is hátráltatták Moysést az előrejutásban. Az eljárás során depressziós tüneteket produkált, szótlanság és mozgási zavarok léptek fel nála, így beutalták a Văcăreşti-ben működő börtönkórházba, ahol kísérleti szerekkel is kezelték. 1962 júniusában ügyének kolozsvári újratárgyalása során végül csökkentették az első

eljárásban kiszabott hétéves börtönbüntetést két évre, melybe beszámították a vizsgálati szakaszban eltöltött időszakot is, továbbá 3 év jogvesztést és teljes vagyonek Kobzást is foganatosítottak nála. A büntetés hátralévő részének letöltése során többször is megkísérelt öngyilkosságot, 1962. szeptember 28-án öncsonkítást követett el, egy zsineggel vágta el nyelvét, melyet érzéstelenítés nélkül varrtak össze a kolozsvári börtönben. A fiú letartóztatásának kétéves évfordulóján szabadult a börtönből, majd Securitate-kísérettel vitték haza Nagyajtára.

A *nyolcadik és kilencedik fejezetben* talán nem túlzás azt állítani, hogy a családjához hazavitt emberi roncs kálváriájába, visszailleszkedésébe nyerünk bepillantást. A mindenkihez bizalmatlan, zárkózott és ingerlékeny fiú rendőri felügyelet alatt állt, a helyi labdarúgócsapat mellett és a termelőszövetkezetben kapott kétkezi munkát, pszichés állapota miatt társas munkafolyamatokba nem igen lehetett bevonni. Az évek múlásával autodidakta módon képezte magát, matematikai és fizikai meglátásait pedig – érdemi visszhang nélkül maradt – levelek sokaságával hozta a román tudományos elit tudomására, de politikai kérdésekben is állást foglalt – a prágai tavasz után a román és szovjet pártvezetőségnek küldött leveleiben hatalommegosztást sürgetett, felvetette a román–magyar konföderáció gondolatát, valamint méltatta az amerikai emberjogi mozgalmakat.

Az utolsó két rövidebb fejezet a tragikus végkifejletről szól. Moyses 1969 őszén a változás mellett határozta el magát, és megpróbált kitörni a reménytelenségből. A brassói téglagyárban akart munkát vállalni, esti tagozaton pedig matematikát tanulni. Brassóba utazva azonban a téglagyári személyzeti vezetővel – aki ismerte „előéletét” – vitába keveredett. Mivel nem nyert felvételt, elkeseredésében vásárolt egy liter benzint, sálával egy köztéri fához kötözte magát, s a brassói kommunista pártszékház előtt meggyújtotta a benzinnel átitatott ruháját – tette mindezt Jan Palach és Bauer Sándor hasonló tettét követően egy évvel, ráadásul a rehabilitációjáról szóló bírósági határozat kézhezvételének lehetősége előtt egy nappal, 1970. február 26-án. Az öngyilkossági kísérlet hírért az ingázó munkások

vitték a falubelieknek, rövid kórházi ápolást követően a kar- és fejjégést szenvedett fiút otthon ápolták, majd egy tüdőgyulladás miatt a baróti kórházba került. Tettét ugyan Éva testvérének történő elmondása szerint megbánta, búcsúlevelében azzal indokolta a cselekedetet, hogy „nem kívánok élni egy percet is abban az országban, ahol a Securitate emberei bűncselekmények sorát követik el, s ahol a párt vezetősége tehetetlen a visszaélésekkel szemben” (198. o.). Noha felépüléséhez komoly reményeket fűztek, a súlyos égési sérülések következtében 1970. május 15-én a baróti kórházban meghalt. Két nappal későbbi temetésére szűk körben került sor, a helyi sajtó sem verte nagydobra az eseményt.

Érdemes röviden kitérni azokra a versekre, irományokra, melyek a bűnösnek nyilvánított szavakon keresztül kiváló fogódzót nyújtanak a jellem, a személyiség rétegeinek megértéséhez. Versei, levelei és a visszaemlékezők által felidézett egykori megnyilvánulásai koherens világképről árulkodnak: generációjára, a „pesti srácokra” jellemző módon meglátásaiban keverednek egy *ideáltipikus szocializmus* és egyfajta *plebejus radikalizmus* elemei. Egyetemistaként írt *Vörös és fekete reakció* című, később vád tárgyává is tett esszé-jellegű fogalmazványában azonosította egymással a bolsevik és fasiszta rendszereket, ostromozta a rendszer totalitárius jellegét, a kisebbségi jogok érvényesülésének hiányát. Verseiben a „nép ügyvédjeként” felpanaszolta azt, hogy az uralkodó munkáspárt nem képviseli a „munkásosztály érdekeit”, a Román Kommunista Pártot a „magas beosztásúak arisztokráciájának” nevezte; sérelmezte azt is, hogy az alsó társadalmi osztályok mobilitása korlátozottan érvényesülhet, lásd az egyetemi ösztöndíjak elosztását. A marxi-lenini „ősforrások” vélelmezett igazságaira, „elméleti tisztaságára” építve kérte számon a létező szocializmus megtapasztalt sajátosságait, azokat nem a rezsímideológia immanens lényegéből fakadó jelenségeknek, hanem torzulásoknak tartotta. Messianisztikus víziója szerint a „munkásgyerkőcökre” vár egy újabb, tisztító erővel bíró forradalom kirobbantása és levezénylése, így lehet kikényszeríteni egy olyan belső elitváltást, mellyel a torzulásokat okozó káderállomány eltávolítható (98, 124, 129. o.).

A „pesti srácokhoz” hasonlóan rá is áll az a tétel, melyet Robert K. Merton az *anómia* fogalmával írt le. Eszerint ha az elfogadott normák és a társadalmi valóság, azaz az egyéni életlehetőségek és perspektívák megvalósítására rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága konfliktust szül, arra az egyének a legkülönbözőbb módokon reagálhatnak. Moysestól távol állt a konformizmus csakügy, mint a radikális politikai cselekvés (hacsak a határátlépés *kísérletét* nem tekintjük annak), továbbá bűnözői életformát sem választott; ő az *elfojtás és öntabusítás* révén dolgozta fel, valójában emésztette fel önmagát. Különösen börtönből történő szabadulása után az a tapasztalat, hogy elzárták előle a társadalmi felemelkedés útját és megfosztották az önkiteljesítés lehetőségétől, az a tudat, hogy „beskatulyázva” kell élnie, egy adott ponton oda vezette, hogy még az élettől való megszabadulást sem tartotta túl nagy árnak ahhoz, hogy kiszabaduljon ebből az életcsapdából. A külső környezeti kényszerekben túl ezt tovább súlyosbította a depressziós hajlam, személyiségének introvertált jellege. Moyses karaktere megfeleltethető a bibói értelemben vett „túlfeszült lényeglátó” típusának, aki belső emigrációjában a „különc, ádáz próféta” politikai magatartástípusát vette fel.

Élete tulajdonképpen egyenes ívű folyamatot írt le egy tragikus végkifejletig. Moyses valóságos emberi drámája azt példázza, hogy a totalitárius rendszerek miként örlik fel az egyébként a közjó előmozdítására kész alkotóképes egyént, még akkor is, ha az alkatanál, vagy egyéni döntéseinél fogva, szándékoltan és közvetlenül nem konfrontálódik a politikai hatalommal.

Jelen munka alapítványi kiadásban látott napvilágot, ugyanakkor az élettörténet tanulsága, a feltárás mélysége és az életút szokatlanul alapos dokumentáltsága miatt alighanem indokolt lenne az anyagot újratördelve és kissé átszerkesztve, egy időtálló keménykötéses kiadásban is az érdeklődők elé tárni.

GULYÁS MARTIN